

JOŽE MAČEK

Ali je judovsko-krščansko izročilo krivo za sedanjo ekološko krizo?

Začetki po sedanjem pojmovanju neodgovornega in neredko vse prej kot blagega poseganja v naravo segajo tisočletja nazaj. V sedmem desetletju prejšnjega stoletja se je zavest ljudi o tem izkristalizirala v nekaj za njih grozečega – v tako imenovano ekološko krizo, kar je strogo vzeto nepravilno. Potrebno bi jo bilo poimenovati okoljska kriza. V pričujočem sestavku bomo uporabljali izraz ekološka kriza, ker je le-ta že splošno uveljavljen. Pojem oz. izraz ekologija je uvedel znani nemški evolucionist Ernst Haeckel leta 1866. Tedaj je ta biološka disciplina pomenila preučevanje vseh odnosov organizma z obdajajočim ga zunanjim svetom. Prvotno je upošteval le živali, pozneje je dodal še rastline in šele nato človeka. Ker ta problematika tedaj ni bila posebej zanimiva in se je njen utemeljitelj ukvarjal predvsem s študijem evolucije, je bila ekologija malo znana obrobna veda o naravi. Kot znanost je seveda bila vrednotno nevtralna. V omenjenem sedmem desetletju prejšnjega stoletja (v majhnem obsegu tudi že malo prej) pa je omenjena znanost postala moderna in je prevzela pod svoje okrilje vse okolje in zajela tudi vso problematiko varstva okolja.

Vzvezi z okoljem večkrat iz navade govorimo tudi o naravi, kar pa je strogo vzeto tudi nepravilno, ker prvotne "nespremenjene", od človeka nevpilivane narave vsaj v Evropi dejansko ni več, pač se dogaja na tisoče različnih naravnih pojavov in procesov, množica tehničnih, gospodarskih in družbenih procesov z intenzivnimi interakcijami. To pa pomeni izredno kompleksnost, ki je nobena znanost ne more zajeti; hkrati pa tudi praktično nerazvozljiv splet povsem nasprotnih gospodarskih, nacionalnih, naravovarstvenih in še kakšnih interesov, ki jih še nikjer na

svetu ni uspelo uskladiti. Ker se je ekologija spustila s teoretične na praktično raven, je seveda nujno izgubila vrednotno nevtralnost in se približala območju ideologij. Dejansko privrženke take ekologije marsikje zmerjajo kot pripadnike propadlih totalitarnih ideologij. Ker pa se izraz okolje v zvezi z ekološkimi vprašanji še ni docela uveljavil, še večkrat uporabljamo izraz narava, kar bomo v tem sestavku včasih storili tudi mi.

V takem vzdušju seveda ni presenetljivo, da so vzniknila vprašanja, kje naj bi iskala zgodovinsko krivdo za nastanek tako

vseobsegajočega pojava, kot je sedanja ekološka kriza. Tako je severnoameriški zgodovinar srednjega veka Lynn White jr., ki je bil tedaj predsednik ameriškega združenja zgodovinarjev, med božičnimi prazniki leta 1966 pred izbranim občinstvom predstavil svoj pogled na to problematiko v referatu *The Historical Roots of our ecological Crisis*, ki ga je objavil v znanstveni reviji *Science* leta 1967 (vol. 155, št. 3767, str. 1203–1207). V njem je segel daleč nazaj do začetkov judovsko-krščanske vere in do naročila starozaveznega Boga "Podvrzita si Zemljo." To predavanje je postalo neke vrste "sveto besedilo" nastajajoče zgodovine okolja in seveda ekologije. Nekaj časa je bilo zelo priljubljeno seči daleč nazaj in začeti s Svetim pismom stare zaveze. Vendar se je kmalu izkazalo, da te univerzalno-zgodovinske ideje ni mogoče uporabiti v realnih empiričnih raziskavah. Ko so historične zgodovinske raziskave prešle prek esejističnih preliminarij in postale bolj solidne, so se pretežno omejile na industrijsko dobo, kjer so emisije postale najbolj žgoč okoljski problem. Če postavimo onesnaženje voda in zraka, izgubo rodovitnih zemljišč zaradi zazidave in v zadnjih letih otoplitve zaradi toplogrednih vplivov v središče pozornosti okoljske zgodovine, ugotovimo, da je obdobje od uporabe premoga in nafte naprej zares kritično, predhodna obdobja pa so s tega stališča bistveno manj pomembna.

Toda ta zožitev pogleda pod vtisom aktualnosti je zgodovinsko bornirana. Da so človeške kulture že skozi tisočletja vedno znova imele težave s pomanjkanjem raznih virov (resursov), ki so ga same povzročile, zdaj ne moremo več dvomiti. Prvi poučni dosežek na podlagi sedanjih raziskav je v dejstvu, da se že tisočletja dogajajo velikopotezne spremembe narave, ki jih povzročajo ljudje, in to na velikih prostranstvih. Požigalništvo in paša sta spreminjala okolje na veliko večjih območjih kot tovarne v prvi dobi industrializacije. Barja so po današnjem stanju raziskav v tipičnih primerih nastala kot rezultat erozijskih procesov, ki izvirajo iz izsekavanja gozdov in pretirane paše v mlajši kamni dobi

(neolitiku). Prazgodovinska prestavljanja selišč nakazujejo, da so ljudje že v zgodnji dobi svoje lokalne vire vedno znova izčrpali in so se zato morali seliti. Gotovo zaradi tega niso nastali globalni okoljski problemi, toda če ljudje živijo v ozkem prostorskem horizontu, je bil njihov svet vsekakor ogrožen od nevarnosti, da bo zmanjkalo virov, potrebnih za življenje. "Geoarheološke ugotovitve izrazito kažejo, da se je homeostatično ravnoesje v naravi skozi daljši čas le redko ohranjalo," meni celo Karl Butzer, ki je raziskoval predvsem Egipt, kot zgled fenomenalne kontinuitete ravnovesja med človekom in okoljem. John R. McNeil, zgodovinar sredozemskega gorskega sveta, ki na splošno poudarja moderni izvor izginevanja gozdov, kljub temu prihaja do sklepa, da so vse prilagoditve na okolje – tudi arhaične – v svojem uspehu časovno omejene.

Ali gre pri vsem tem za neko predpreteklost, ki za sedanost ni pomembna? To gotovo ne more držati. Računati moramo namreč s tem, da naše sedanje ravnanje z okoljem sledi deloma zelo starim vzorcem obnašanja in da naše zaznavanje vsaj delno ustreza odzivanju na probleme v prejšnjih časih. Za to dva zgleda! Zakaj človek s svojimi čutili ne zaznava zelo strupenega ogljikovega monoksida? Po mnenju evolucionističnega biologa Vuketitsa preprosto zato, ker tega plina v zraku ni bilo v ogromnem časovnem razponu, dokler premoga še niso uporabljali za ogrevanje hiš in pri industrijskih procesih. Arkadične kultivirane krajine so bile antičnim Grkom in gotovo tudi drugim narodom zelo všeč in so jih tudi umetniško upodabljali, ne pa visokih gor, razdrapanih hudournikov, velikih kompleksov temnih pragozdov ali razburkanega morja. Za to so imeli pač oprijemljive razloge. Zgodovinarji okolja morajo iti v globino preteklosti, da bi ugotovili, kako je naše sedanje obnašanje v okolju vnaprej programirano.

Naj zdaj navedemo nekaj Whiteovih izhodiščnih postavk, s katerimi je mogoče brez težav soglašati. Najprej omenja pogovor z znanim angleškim književnikom Aldousom Huxleyjem, v bistvu njegov nepozaben

monolog, leto dni pred njegovo smrtjo, kjer sta razpravljala o priljubljeni temi: o človekovem nenaravnem obravnavanju narave in o njegovih klavnih posledicah. Huxley je v ponazoritev navedel izlet v preteklem poletju v neko dolinico v Angliji, kjer je kot otrok preživel veliko srečnih mesecev. Nekoč so bili v tej dolinici krasni travniki z močvirji, zdaj je vse bilo preraščeno z grdo goščavo, ker so se zajci, ki so prej to nevšečno rast objedali, preveč razmnožili in so škodovali tudi gojenim posevkom. Lokalni farmarji so to prerazmnožitev preprečili z uvedbo kunčje virusne bolezni – miksomatoze. Kljub Huxleyevim retoričnim bravuram White vendarle ni mogel molčati in mu je povedal, da zajci za tiste kraje niso nikakršna samonikla živalska vrsta in so jih v Anglijo zanesli šele leta 1176 (in torej niso bili tam že od nekdaj razširjeni). To zgodbo povzemam kot pomemben in nazoren zgled, ki se v ekoloških diskusijah vedno znova pojavlja kot ruralna nostalgija ali z drugimi besedami oboževanje starih dobrih časov, ko je bila narava še nespremenjena, ko še ni bilo nikakršnih posegov vanjo in še ni bilo nikakršnih gospodarskih interesov, ki bi bili med seboj lahko tudi v ostrem nasprotju. Skratka idilika starih časov, ki je v resnici nikoli ni bilo, celo ne za kronane glave, kaj šele za navadne ljudi.

Nato White na kratko pravilno omenja, kako vse oblike življenja modificirajo svoje okolje (svoj kontekst). Odkar se je človeštvo namnožilo v ogromno populacijo, je nesporno pomembno vplivalo na svoje okolje. Hipoteza o požiganju gozdov in s tem nastanku obširnih travnatih planjav, kar je pripomoglo k iztrebljenju velikanskih pleistocenskih živali, je sicer verjetna, čeprav ni dokazana. Najmanj šest tisoč let so obrežja spodnjega Nila človeški artefakt, bolj kakor močvirne afriške džungle, na katere človek ni vplival. Asuanski jez, ki je poplavlil 5.000 kvadratnih milj, je le zadnja stopnja tega dolgega procesa. Na mnogih območjih so naprava teras ali namakanje, pretirana paša, ali praksa Rimljanov, da so podirali drevje za gradnjo ladij za bitke

proti Kartažanom, ali ista praksa križarjev za reševanje logističnih problemov njihovih ekspedicij, temeljito spremenili tamkajšnje ekološke razmere. Poudarja tudi, da so človekove spremembe povsem nenamerno prizadele "nečloveško" okolje. Omenja tudi bolj zanimiv kakor pomemben zgled, kako je uvedba avtomobilov odpravila ogromne jate vrabcev, ki so včasih, ko so za prevoz dobrin uporabljali še konje, zobali konjske fige, ki so ležale na vseh cestah. Nadaljnje navajanje zgledov moramo opustiti.

White utemeljeno navaja, da je zgodovina okoljskih sprememb, kratko okoljska zgodovina, v še zelo rudimentarnem stadiju, da vemo zelo malo o tem, kaj se je v resnici dogajalo, ali kakšni so bili rezultati teh dogajanj. Izumrtje evropskega tura leta 1627, se zdi, je preprost zgled pretirano navdušenega lova. Za bolj zapletene primere je pogosto nemogoče najti zanesljive informacije. Zelo slabo so jo odnesli tudi Holandci s svojimi polderji, pridobivanjem zemljišč na račun Severnega morja. Zelo velika hiba okoljske zgodovine, ki pa je White ne navaja, je tudi esejistični način njenega pisanja, sploh brez znanstvenega aparata, ali le z malo opombami, tako da navedb praktično ni mogoče preveriti. S tem so odprta duri in vrata za širjenje osebnih mnenj in pogledov, ki večkrat z realnostjo nimajo nikakršne ali le šibko povezavo. Ljudje so že vedno bili dinamični element v svojem okolju. Toda na sedanji stopnji znanja navadno ne vemo natančno, kdaj, kje ali s kakšnimi učinki bodo povezane spremembe, ki jih povzročajo ljudje. Ko smo na začetku 21. stoletja, se problem ekološkega praznega teka mrzlično stopnjuje.

Naposled si oglejmo Whiteove trditve, da je judovsko-krščansko izročilo vzrok za sedanjo ekološko krizo. White meni, da je vpliv ljudi na okolje, tisto kar delajo z njim, odvisen od tega, kakšne predstave imajo o sebi glede na njihovo okolje. Ekološke povezave ljudi in okolja so večinoma določene z njihovimi verskimi predstavami o naravi in usodi – torej z religijo. S stališča zahodnjakov je to še zdaj zelo razvidno npr. v Indiji ali na Šrilanki.

Enako velja tudi za nas in naše srednjeveške prednike. Zmaga krščanstva nad poganstvom je bila največja duhovna revolucija v zgodovini naše kulture. Zdaj je moderno govoriti, če nam je prav ali ne, da živimo v "pokrščanski dobi". Gotovo na načine našega mišljenja in na naš govor krščanstvo ne vpliva več prvenstveno, toda po Whiteovem mnenju so ostala sedanja človekova težišča presenetljivo sorodna s tistimi iz preteklosti. V naših dnevnih vzorcih delovanja prevladuje implicitna vera v neprestani napredek, kar ni bilo znano ne grško-rimski antiki in ne Orientu. Ta korenini v judovsko-krščanski teleologiji in je zunaj nje nemogoča. Dejstvo, da so komunisti imeli isto vero v napredek, prispeva le še dodaten dokaz, ki ga je mogoče dobiti tudi na številnih drugih področjih: da je namreč marksizem kakor tudi islam zmotna judovsko-krščanska vera. Tako kot smo živeli približno 1700 let, živimo še zdaj, večinoma po krščanskih načelih.

KAKO JE KRŠČANSTVO VPLIVALO NA RAZMERJE LJUDI DO NJIHOVEGA OKOLJA?

Medtem ko številne mitologije na svetu vsebujejo zgodbe o stvarjenju sveta, je grško-rimska mitologija v tem zelo protislovna. Tako kot Aristotel so tudi antični filozofi oporekali, da bi vidni svet imel svoj začetek. Dejansko je bila misel na neki začetek v sistemu njihove ciklične predstave o času nemogoča. Krščanstvo pa nasprotno od judovske vere ni prevzelo le predstave o neponovljivem in linearnem času, temveč tudi učinkovito zgodbo o stvarjenju. V sedmih dneh je ljubeči in vsemogočni Bog ustvaril svetlobo in temo, nebesna telesa, Zemljo in vse njene rastline, živali, ptice in ribe. Naposled je ustvaril Adama in, da ne bi bil sam, še Evo. Adam je dal živalim imena. V tem do izraza prihaja človekova superiornost. Bog je stvarstvo namenil izključno v prid človeka in v njegovo obvladovanje. Nobena fizična kreacija, včasih je bil uveljavljen izraz tudi

kreatura, ni imela nobenega drugega namena, kakor da služi človeku. Vse je torej usmerjeno edino in samo na blaginjo človeka. In čeprav je človek narejen iz ilovice, ni preprosto del narave, kajti Bog ga je ustvaril po svoji podobi.

Posebej v svoji zahodni obliki je krščanstvo najbolj antropocentrična oblika krščanstva, ki je kdaj koli kje obstajala. Že zgodaj, v 2. stoletju po Kr., sta tako Tertulijan kakor sveti Irenej Lyonski poudarjala, da je tedaj, ko je Bog ustvaril Adama, že namignil na podobo učlovečenega Kristusa, Drugega Adama. Človek sprejema v velikem obsegu božjo transcendenco narave. V popolnem nasprotju z antičnim poganstvom in z azijskimi verstvi (razen seveda z zoroastrizmom) je krščanstvo uvedlo ne le dualizem med človekom in naravo, temveč je nadalje poudarjalo, da se dogaja božja volja, če človek podreja naravo in jo izrablja za svoje namene.

Na tedanji izobrazbeni ravni preprostih ljudi so iz tega izhajale zanimive posledice. V klasični antiki je imelo vsako drevo, vsak studenec, vsak potok in vsaka gora svoj *genius loci*, svojega duha, varuha. Ti duhovi so bili ljudem dosegljivi, vendar so bili povsem različni od njih: kentavri, favni in vodne vile, kar dokazuje njihovo ambivalenco. Preden so posekali kako drevo ali zaježili potok, je bilo potrebno pomiriti ustreznega duha. Drevo so vseeno posekali. S tem, ko je krščanstvo uničilo pogansko poduhovljenost narave, je šele ustvarilo predpogoje za njeno izrabljanje.

Pogosto se trdi, da je Cerkev nadomestila animizem s čaščenjem svetnikov. To je sicer res, toda omenjeno čaščenje ima drugo funkcijo kot animizem. Svetnik se ne nahaja v stvareh narave. Poleg tega je bil svetnik nekoč tudi človek. Dodatno je krščanstvo iz judovske vere prevzelo angele in demone; ti pa prav tako niso bili vezani na nek kraj, kakor tudi ne svetniki. Duhovi v stvareh narave, ki so prej varovali naravo pred človekom, so se razblinili. Dejanska samovlada človeka nad duhom se je začela in stare prepovedi o izrabljanju narave so se pozabile.

Ko je White govoril oz. pisal o tako splošnih pojmi, se mu je zdelo, da mora dodati nekaj pojasnjujočih opomb. Kar je rekel, velja pač za zahodni svet v srednjem veku, kjer je tehnika zares močno napredovala. Na grškem vzhodu, kjer je krščanska pobožnost doživela enak vzpon, pa se zdi, da po iznajdbi grškega ognja ob koncu 7. stoletja ni bilo nobenih omembe vrednih tehničnih novosti več (grški ogenj so za vojne namene v Grčiji iznašli nekaj stoletij pred Kristusom). White se je torej glede iznajdbe tega ognja zmotil za skoraj tisoč let. Prvotno je bil grški ogenj mešanica žvepla, pazderja, trsk ipd., pozneje so mu dodajali žgano apno in zemeljsko olje. Ta mešanica je gorela tudi na vodi, zato so jo imenovali morski ogenj. Gosto tekočo maso so iz škropilnic usmerili v goreči plamen, podobno kakor zdaj pri ognjemetalcih, in je bil v rabi do 13. stol. kot pomorsko bojno sredstvo. Vzrok za ta razkorak je morda v različnem niansiranju pobožnosti in mišljenja, ki so ga primerjalni veroslovci odkrili med grško in latinsko Cerkvijo. Vzhodna teologija je bila intelektualistična, zahodna voluntaristična; grški svetnik meditira, zahodni svetnik deluje. Posledice krščanstva na pokoritev narave so se zato v zahodnem svetu lahko pokazale brez težav.

Krščanska stvariteljska dogma, ki jo je najti v prvem stavku vseh veroizpovedi, ima za naše razumevanje današnje ekološke krize še nadaljnji pomen. Bog je dal ljudem Biblijo, Sveto pismo. Ker pa je Bog ustvaril naravo, je morala tudi narava razodevati božjega duha. Religiozni študij narave za boljše razumevanje Boga je bil znan kot naravna filozofija. V zgodnjekrščanski Cerkvi in na grškem vzhodu so naravo poglavitno razumevali kot simbolični sistem, preko katerega Bog govori ljudem. Bistveni so se zdeli estetski aspekti, ne znanstveni. Medtem ko so v Bizancu ohranili veliko število starih grških naravoslovnih besedil in so jih tudi kopirali, pa naravoslovje, kot ga razumemo, v takem okolju ni moglo prav uspevati.

V rimskokatoliškem zahodnem svetu pa je naravna filozofija v 13. stoletju ubrala povsem

drugo smer. Ta filozofija ni bila več ključ k božjemu sporočilu ljudem, temveč je skušala spoznati božje namene s tem, da je poskušala spoznati, kako njegovo stvarstvo deluje. Mavrica ni bila več simbol upanja, ki se je po vesoljnem potopu prvič prikazalo Noetu. Robert Grosseteste, Roger Bacon in Dietrich von Freiberg so objavili presenetljivo izdelane razprave k optiki mavrice, njihov cilj pa je bil vendarle globlje religiozno razumevanje. Od 13. stoletja naprej do vključno z Leibnizem in Newtonom je dejansko vsak večji naravoslovec opravičeval svoje raziskave z religioznim motivom. Newton sam naj bi se bil štel bolj za teologa kot za naravoslovca. Šele proti koncu 18. stoletja je postala hipoteza o Bogu za številne naravoslovce odveč.

Zgodovinarji težko presojujejo, ali se za razlago človekovega ravnanja z okoljem navajajo resnični ali le kulturno pogojeni razlogi. Stanovitnost, s katero so naravoslovci stoletja, ko se je oblikovalo naravoslovje, zatrjevali, kako je njihova naloga in plačilo "misлити božje misli za Bogom", kaže, da gre za resnični motiv. Če to drži, potem je moderno zahodno naravoslovje dosežek krščanstva. Dinamizem religiozne predanosti, ki se utemeljuje z judovsko-krščansko stvaritveno dogmo, ji je dajal potrebno udarno moč.

White pride do sklepa, ki marsikateremu kristjanu ne bo všeč. Ker pa sta besedi naravoslovje in tehnika v našem sedanjem govoru cenjeni besedi, bo marsikdo prevzel od predstave – prvič, da je moderno naravoslovje z zgodovinskega stališča nadaljnji razvoj naravne teologije, in drugič, da je moderno tehniko vsaj delno mogoče razložiti kot zahodno, voluntaristično uresničitev krščanske dogme o transcendenci človeka in o njegovi upravičeni superiornosti nad naravo. Kakor pa zdaj spoznavamo, sta se približno pred poldrugim stoletjem združila naravoslovje in tehnika – dotlej povsem ločeni področji – in sta skupno razvila sile, ki so glede na številne ekološke vplive ušle iz nadzora. V tem primeru zadene krščanstvo velika krivda.

White meni, da usodnega ekološkega poloma ni mogoče preprečiti s tem, da za rešitev problemov uporabimo še več naravoslovja in tehnike. Moderno naravoslovje in tehnika izvirata iz krščanske opredeljenosti nasproti razmerju človeka do narave, opredeljenosti, ki se zdaj zastopa skoraj globalno. Kljub Koperniku se univerzum še vedno vrti okoli naše majhne Zemlje. Kljub Darwinu se na dnu svojega srca ne čutimo kot del narave in naravnega kroženja. Mi smo naravi superiorni, jo malo cenimo in smo jo pripjavljani manipulirati za vsako svojo še tako nepomembno idejo. Kalifornijski guverner je govoril za krščansko tradicijo, ko je rekel: "Če ste videli eno sekvojo, ste videli vse sekvoje." Za kristjana ne more biti drevo nič drugega kakor fizično dejstvo. Pojem svetega gaja je krščanstvu in etosu zahoda v bistvu tuj. Skoraj dva tisoč let so krščanski misijonarji sekali svete gaje, ker so veljali kot maliki, ki so v naravo vključevali duhove.

Karkoli bomo ukrenili glede našega okolja, je odvisno od naših predstav o razmerju med človekom in naravo. Pospešen razvoj naravoslovja in tehnike nam ne bo pomagal iz naše sedanje ekološke krize, če ne bomo iznašli neke nove vere ali naše stare ne bomo premislili. Toliko o najpomembnejših Whiteovih izvajanjih.

Na koncu omenja še hipije, zenejski budizem in najpomembnejšega radikalneža v krščanski zgodovini po Kristusu in največjega revolucionarja v zahodni zgodovini – Frančiška Asiškega, ki je skušal idejo o neomejenem gospostvu ljudi nad stvarstvom nadomestiti z idejo o enakosti vseh bitij. Pri tem je seveda povsem pogorel. Zelo dober povzetek Whiteovih misli je bil objavljen v Michael Lohman (Hrsg.): *Gefährdete Zukunft. Prognosen amerikanischer Wissenschaftler*. München, 1970, 20–29, in se glasi: Ekološka kriza je posledica samopašne manipulacije z naravo z učinkovitimi sredstvi tehnike in naravoslovnih ved. Tako nastanek moderne znanosti in tehnike kakor tudi duh, po katerem se uporabljata, je mogoče izvajati iz značilnih

svojskosti krščanske doktrine. V nadaljnji obravnavi v literaturi se je krščanska doktrina razširila v judovsko-krščansko izročilo. To je kot vzrok za razlago nastanka ekološke krize doseglo kar znatno akceptanco.

UGOVORI PROTI WHITEOVIM TRDITVAM

Menim, da so številne Whiteove trditve neustrezne ali pa vsaj zelo enostranske, ker se preveč naslanja na en sam pisan vir, Sveto pismo stare zaveze, in še pri njem povzema postavke zelo selektivno. Utemeljen je tudi ugovor proti misli, da je za ravnanje ljudi z naravo odločilno, kakšno predstavo imajo ti o njej v glavi. To s stališča realnega življenja in izobrazbenega standarda zlasti še v tisočletjih do industrijske revolucije ni sprejemljivo. Ljudje so pač od narave skušali pridobiti najnujnejše za svoje življenje, kolikor je le bilo mogoče, pri tem pa je treba vedeti, da so imeli na voljo le skrajno skromna sredstva (orodja, vprežno živino in pod.). Predstave, vezane na naravo, so se vedno znova nujno izkazale ne samo kot koristnostne, temveč z vidika človekovega obstoja kot nujno potrebne, in to iz zelo preprostega razloga, ker je človek (biološki) organizem in je potrjen enakim zakonom kakor drugi zastopniki živega sveta, od katerih živi. Človek brez vode umre od žeje, brez hrane iz rastlin in živali umre od lakote in izumre brez spolnosti. "Narava" pač ni samo produkt diskurza, temveč izhaja iz animalnega bistva človeka. Oddiskutirati ljudi kot osnovno človeške zgodovine je prav tako absurdno kakor zanikati nerazvezljivo povezavo duha s telesom.

Kot humanističnemu intelektualcu pa Whiteu ne gre zameriti, da nekaterih naravoslovnih dejstev pač ne pozna, ali pa jih razlaga enostransko. Tu se nahaja v dobri družbi z marsikaterim ekologom. Gre preprosto za enoznačne opredelitve. V naravi pa ni pojava ali procesa, ki bi bil samo dober ali slab, vsak je ambivalenten. Narava sama ljudem ne more dajati nobenih meril, kaj je zanjo

dobro ali slabo. Vrednotenje teh pojavov in procesov pa je seveda stvar ljudi. Tako je iz konteksta njegovih navedb mogoče razbrati, da so nekateri pojavi v bistvu samo slabi: npr. paša, erozija, terasiranje, zaježevanje potokov in rek ipd. Resnica pa je ta, da je narava že davno pred pojavom človeka sama od sebe povzročila skoraj vse pojave in procese, ki jih danes štejemo kot škodljive, npr. denudacijo, erozijo, udore in usade tal, zemeljske plazove, požare gozdov zaradi strele, spremembo strug rek in potokov, povodnji, da ne naštevam potresov ali potopov vesoljnih razsežnosti. Brez denudacije in erozije bi bile Alpe 10.000 m visok nerazčlenjen kamniti masiv. Erozija je z naravnega stališča indiferentna, s človeškega stališča pa lahko škodljiva in hkrati koristna. Zemlja, ki jo močni nalivi splavijo v dolino, po zakonu o ohranitvi materije in energije ne more izginiti, temveč se nekje usede in tako nastanejo naplavine, ki se sčasoma spremenijo v polja. Taka so vsa naša polja ob Savi, Savinji, Dravi in Muri. Terasa, ki so bile zelo razširjene v Sredozemlju, da so na njih gojili vinsko trto in sadno drevje, so bile ob naplavi seveda precejšen poseg v okolje, nato pa so predstavljale odlično obrambo pred erozijo. Ko so jih v zadnjih stoletjih začeli opuščati, se je erozija bistveno povečala. Paša – zlasti drobnice – je preprečevala ponovno zaraščanje nekoč že pridobljenih kmetijskih zemljišč, kakor je bila seveda pretirana paša tudi škodljiva. Krajina, kakršna je še zdaj na Bližnjem vzhodu in v Sredozemlju, je v veliki meri rezultat naravnih procesov. Pa še nekaj je sila pomembno. Poseg v okolje, ki ga lahko napravi posamezen človek, je za naravo povsem zanemarljiv. Rane, ki jih ta napravi, narava hitro zaceli. To je razvidno pri kmetijskih zemljiščih, ki jih je človek oblikoval s krčenjem gozdov. Če teh zemljišč nekaj let ne obdeluje, se ponovno zarastejo v gozd, čemur smo priča v velikem obsegu pri nas, ko se opuščena kmetijska zemljišča po naravni poti spreminjajo nazaj v gozd. Šele večje skupine in populacije zmorejo opraviti posege, ki so za naravo lahko škodljivi. Zdi se,

da je na Whiteov seznam posegov v okolje, ki so skoraj vsi interpretirani kot škodljivi, vplivala "ekologija brez ljudi", posebna struja v ekologiji, kateri so ljudje v okolju tako rekoč odveč. Posebno velike spremembe lahko povzroči klima. Vreme in klima pa sta kaotična procesa.

White nadalje sploh ne opredeljuje, kateri naj bi bili še dovoljeni posegi v naravo. Seveda tudi nikjer ne omenja, kako so se nekdani ljudje posameznih naravnih kompartmentov bali. Posebej so se bali gora. Še Rimljani so Alpe imenovali "*horribile montes*" – grozljive gore. Tudi na najvišje gore v Julijskih Alpah so ljudje uspeli priti šele pred dobrimi dvesto leti. White premalo ali sploh ne upošteva naravnih razmer na Bližnjem vzhodu v času nastanka obeh monoteističnih religij – judovske in krščanske. Ti sta nastali v tako imenovanem "rodovitnem polmeseču", ki nekako obsega sedanjo Sirijo, Irak, Jordanijo, Izrael in druge države. V srednji kameni dobi je to območje doseglo kulturno prednost pred skoraj vsem tedanjim svetom. Tam so z neolitsko revolucijo začeli načrtno pridobivati samoniklo raslo žito in ga najbrž že tudi začeli pridelovati. Udomačili so tudi nekaj živine. To je omogočilo trajno naselitev in precejšen porast prebivalstva. Tam je torej nastalo kmetijstvo in z njim večina vrst gojenih rastlin ter domačih živali, kar se je postopoma širilo v Evropo. Kmetijstvo – *agricultura* – in z njim povezana trajna naselitev (začetek mest) pa pomenita začetek kulture. Okoljske razmere v teh izhodiščnih pokrajinah pa so bile tedaj, kakor tudi zdaj, za pridelavo živeža zelo, če ne skrajno neugodne. To pomeni, da so bili tedanji ljudje v boju za vsakdanji kruh dejansko povsem podvrženi naravi. V primerjavi z močjo narave so bili ljudje prav nebogljeni in zato ni bilo podlage, da bi se razvil fiziocentrični pogled nanjo.

Obdelava tal in pridobivanje živeža tedaj nikogar nista mogla motiti. Saj sta kruh in vino v obnebu krščanstva v evharistiji dosegla najvišjo mogočo stopnjo vrednotenja. Torej dejavnost, s katero sta se kruh in vino

pridelala, ni mogla biti zavržna. Fiziocentrični pogled na naravo očitno še ni bil mogoč, saj je bila narava v primerjavi s človekom tedaj še preveč mogočna. Pa saj tedaj niti definicije, kaj naj bi narava bila, niso poznali. Poznali so le njene posamezne kompartmente. Te pa so skušali po svojih močeh izrabljati, pa tudi varovati, saj je bila npr. pri Judih kakršna koli obdelava zemlje vsakih sedem let prepovedana, da bi si opomogla od gospodarske izrabe. V grški filozofiji prevladuje antropocentrični pogled na naravo, česar pa White sploh ne omenja. Po Aristotelu (384–322 pred Kr.) obstajajo rastline zaradi živali, a živali zaradi ljudi. Narava je vse ustvarila zaradi ljudi.

White je prav gorak na antropocentričnost v Svetem pismu nove zaveze. Pripisuje jo seveda samo judovsko-krščanskemu izročilu, ker je isto strujo v grški filozofiji prezrl ali zanemaril. Da v Svetem pismu prevladuje antropocentrični pogled na naravo seveda ni presenetljivo, saj Sveto pismo prvenstveno ne obravnava razmerja med naravo in Bogom ali med naravo in človekom (saj bi bili to neke vrste naravoslovni odnosi), temveč razmerje med Bogom in človekom.

V Svetem pismu pa je seveda najti tudi navedbe o dolžnosti varstva in ohranjanja narave, ki pa jih White tako rekoč sploh ne omenja. Menim tudi, da pri pripisovanju krivde za tako pomemben pojav kot je ekološka kriza, tem svetopisemskim idejam ne bi smeli pripisovati velike teže in bi se morali predvsem naslanjati na realne razmere, v katerih so ljudje gospodarili in živeli, in na njihove izzive. Zapis in prilike s kmetijskega področja, ki jih je v evangelijih veliko, so seveda morali biti izraženi v jeziku tedanjih ljudi. Drugo vprašanje je seveda, koliko so sploh dospeli do tedanjih preprostih sužnje-posestnikov in njihovih sužnjev in še bolj, koliko bi mogli vplivati na njihovo konkretno ravnanje. Vsebinsko torej lahko trdimo, da se je neustrezno poseganje v naravo do industrijske revolucije moglo nanašati predvsem na kmetijstvo. Druge gospodarske panoge so bile tu in tam razvite, vendar v manjšem

obsegu ter navadno kratkoročno, in so imele le lokalni pomen. Morebitne izjeme bi lahko bili znameniti Salomonovi rudniki in znani namakalni sistemi ob Evfratu in Tigrisu, toda to je sorazmerno kratka zadeva azijskih despotskih monarhij, čeprav z zelo negativnimi posledicami za okolje.

Naravoslovne znanosti (posebej cenjene astronomija, kozmologija, fizika, deskriptivni botanika in zoologija, delno geografija) na razvoj gospodarstva in trgovine, razen seveda naključnega odkritja Amerike, niso imele omembe vrednega vpliva, zato tudi niso mogle biti kaj prida udeležene pri negativnih ekoloških vplivih na naravo. Alkemija je bila zadeva posameznih raziskovalcev – ljubiteljev in pomembna le kot izhodišče za kemijo, le-ta pa se je kot znanost začela oblikovati in razvijati šele v 19. stoletju. Cerkvi bi se moglo sicer očitati, da je teoretično znanost v glavnem pospeševala, z izjemo primerov, ko se znanstvene hipoteze ali dognanja niso ujemali z naukom Svetega pisma. Toda to so bila bolj ko ne obrobna trenja. Naravoslovje je bilo že po svoji konceptiji tradicionalno aristokratično, teoretično, intelektualno in se ni spuščalo na umazano praktično raven. Tehnika je bila empirična, aplikativno usmerjena in je v družbi kotirala precej manj kakor naravoslovje.

Vsekakor pa je treba odločno zavrniti Whiteovo tezo, da je judovsko-krščansko izročilo vplivalo na nastanek tehnike. Ta je bila v začetku predvsem mehanična in je izšla iz nekoliko bolj sofisticirane obrti, domala brez zveze s tedanjo fiziko. Saj je šlo predvsem za pridobivanje energije s pomočjo voda ipd. Nekoliko resnejše poškodbe okolja bi lahko v protoindustrijski fazi povzročalo pridobivanje kamene soli, pridobivanje stekla, taljenje rud in fužinarstvo. Na današnjih slovenskih tleh je bilo že pred letom 1700 šestindvajset fužin in peči oz. plavžev. V 3. in 4. desetletju 18. stoletja so ustanovili pet novih obratov, med letoma 1785 in 1820 še 12. Skoraj vsi ti obrati so bili pozneje opuščeni in o njihovih morebitnih poškodbah okolja danes ni

nikakršnega sledu več. Bistveno pa je, da je ta začetna tehnika lahko povzročala le lokalne poškodbe okolja. Tem novim gospodarskim obratom vsaj Katoliška cerkev, v nasprotju s protestantsko, ni bila posebej naklonjena. Splošno je znano, da je Cerkvi bolj ustrezal agrarni način gospodarstva s fevdalnim družbenim redom kot pa kapitalizem, ki je v velikem obsegu rezultat razvoja tehnike. O tem sistemu se Cerkev nikoli ni posebej izrekla, pač pa je žigosala socialne razmere, ki so bile v kapitalizmu vsaj v začetku za delavce skrajno slabe – kar je štela za svojo dolžnost. O tem je izšla papeška enciklika *Rerum novarum* šele na koncu 19. stoletja. Lahko torej povzamemo, da cerkvena doktrina, ki je sploh imela nek vpliv kvečjemu do novega veka ali najdlje do razsvetljenstva oz. do industrijske revolucije, prek naravoslovnih znanosti ni mogla v omembe vrednem obsegu vplivati na ekološke probleme ali jih celo povzročati.

Zelo ustrezno pa je Whiteovo stališče o zelo poznem spoju naravoslovne znanosti in tehnike, in sicer šele v sredi 19. stoletja (jaz bi ga za sedanje razvite zahodne države prestavil na začetek istega stoletja), ki je v znatnem nasprotju z veljavnim mnenjem. Ta kombinacija, izražena predvsem v spoju fizike in kemije ter v strojogradnji – zlasti pa v obliki kemične industrije – je v manjšem obsegu takoj, v velikem obsegu pa proti koncu 19. in v 20. stoletju, začela povzročati ekološke probleme. Če bi upoštevali še kvantitativne kazalce o emisijah, škodljivih posegih v okolje in vsem drugem, kar uvrščamo v ekološko krizo, bi morali njen začetek datirati prav na prvi uspešen spoj naravoslovja in tehnike. Industrijska revolucija pa je bila rezultat spoja tehnike in novega družbenega reda – kapitalizma, ki je bil vsaj v začetku v svoji liberalni fazi skrajno surov do okolja in do najemnih delovnih moči. Njegova razvojna paradigma – nenehna gospodarska rast in doseganje čim večjega profita se pač ni mogla ozirati na take obrobne zadeve, kakor je bilo tedaj okolje.

Saj po klasični ekonomski doktrini naravni viri *per se* nimajo nobene vrednosti, vredni so le toliko, kolikor je treba vlagati za njihovo pridobivanje. Tu leži po mojem mnenju glavna krivda za nastanek ekološke krize.

Poglavitni dokaz, da Whiteova teza o krivdi judovsko-krščanskega izročila za sedanjo ekološko krizo ne drži, pa so skrajno zaostrene ekološke razmere in pravo opustošenje celih pokrajin v Afriki, na Kitajskem, v Indiji in drugod v Aziji, kjer ljudje pač nikoli niso bili "okuženi" z omenjenim izročilom. Nasprotno pa je v deželah, ki so bile pod vplivom krščanskega izročila, ta kriza mnogo blažja. Za pojav in intenzivnost ekološke krize je toliko različnih vzrokov, da en posamezen, pa naj bo še tako domisel, ne more imeti nikakršnega pomembnega deleža.

Z ubogim Frančiškom Asiškim, ki ga je White celo predlagal za zavetnika ekologije, pa se dogajajo manipulacije. Uboštvo, ki ga je propagiral ta svetnik, nima nujne zveze z varstvom okolja. Poglavitno pa je, da Frančišek ni imel sedanje predstave o celostni naravi, ampak samo o stvarstvu, ki mu je bilo blizu, npr. o pticah. Močno pa naj bi sovražil bolhe, uši, stenice, podgane in miši, ter seveda še drug mrčes, muhe, komarje, skratka živali, ki so bile tedaj prava nadloga za ljudi. Toda te naštete živali so prav tako členi življenjskih družb, ki imajo pravico do življenja. S tem pa se seveda Frančiškov "celostni bratski" pogled na naravo zruši. Naravo je treba ceniti, spoštovati in varovati tako, kot je, v celoti, ne pa selektivno. S selektivnostjo namreč samo izražamo svojo antropocentričnost.

LITERATURA

Michael Lohman (Hrsg.): *Gefährdete Zukunft. Prognosen amerikanischer Wissenschaftler*. München, 1970, 20–29.

Tomislav Markus: *Moderna civilizacija u stvaralaštvu Franje Račkog*. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, Volumen 21, Zagreb 2003, 243–265.

Lynn White, jr.: *The Historical Roots of our ecological Crisis*. Science, 1967, vol. 155, št. 3767, 1203–1207.